

Трудоактивне населення як базис соціального розвитку села / Шматковська Т. О.
// Вісник Львівського державного аграрного університету : економіка АПК. –
2007. – № 14 (2). – С. 235-242.

УДК 631.15

Трудоактивне населення як базис соціального розвитку села

Шматковська Т. О.

Львівський державний аграрний університет

Ключові слова: соціальний розвиток села; економічна активність; робоча сила; трудовий потенціал; демографічне відродження; міграція; людський капітал.

Key words: social development of village; economic activity; labor; working potential; demographic regeneration; migration; humane capital.

Реферат. Проаналізовано фактори економічного характеру щодо взаємозв'язку та взаємовпливу економічної активності сільських жителів та соціального розвитку села. Надано комплексну оцінку сучасного стану та тенденцій формування кількісних та якісних параметрів подальшого розвитку економічно активного сільського населення в контексті соціально-економічного становища села. Проаналізовано демографічну ситуацію на селі у перспективі. Охарактеризовано людський капітал села з позиції освітнього рівня населення та повноти його застосування у реаліях сьогодення. В статті містяться легкозрозумілі для читача ілюстративні матеріали.

Summary. Economic character factors concerning human's social security and economic activity on the village are analyzed. The article provides wide material as to the present state and future trends of development quantitative and qualitative indicators of the economic active village inhabitants in aspect of social-economic situation on the village. Demographic regeneration problems and demographic situation, which are needed for understanding the main trends of development of social sphere on the village, are analyzed. The

characteristics and up-to-date situation of humane capital of the village are also covered in detail. The article contains simple illustrations as an aid to the reader.

Постановка проблеми. Збереження людності сіл, чисельності та якості сільського населення достатнього рівня, умов їх відтворення та самодостатнього розвитку - актуальні не лише як джерела поповнення трудових ресурсів, а й з позиції виконання сільською місцевістю важливих соціально-економічних функцій в державі. Багатогранність, складність і невичерпність означеної проблематики потребує нових підходів та зумовлює об'єктивну необхідність здійснення подальшого поглибленого, системного та всебічного вивчення.

Переконані, що дослідження соціальної сфери села з урахуванням демовідтворювальних та міграційних процесів, можливостей формування високоякісного людського капіталу та належного працевлаштування трудоактивного населення у всій їх масштабності невідкладно повинні стати домінуючими у більшості праць з тим, щоб розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення соціального розвитку сільського життєвого середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики, зокрема тенденції, які панують в сучасних умовах щодо працездатного сільського населення з позиції демографічно-відтворювальних процесів, теоретичні аспекти та реалії сьогодення щодо економічної активності селян розглянуто у працях П. Т. Саблука, М. К. Орлатого, К. І. Якуби, О. А. Бугуцького, В. С. Дієсперова, Г. І. Купалової, М. Й. Маліка, В. В. Юрчишина, Н. М. Скурської, О. Л. Попової, Н. М. Суліми, Н. А. Мазур, В. А. Радченко, теоретико-методологічні питання сутності людського капіталу знайшли відображення у наукових доробках О. М. Бородіної, І. В. Горковенко, О. А. Грішнкової, В. Й. Шиян, Л. І. Михайлової.

Проте розгляд означених питань щодо трудоактивного населення як базису соціального розвитку села носить фрагментарний характер та потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. За мету статті поставлено - проведення комплексної оцінки сучасного стану та тенденцій формування кількісних та якісних параметрів розвитку трудоактивної складової сільського населення в контексті соціально-економічного становища сільських поселень.

Виклад основного матеріалу. Погіршення кількісних та якісних показників відтворення сільського населення набуло характеру тенденції. Насамперед йдеться про абсолютне скорочення населення в сільській місцевості та його скорочення по відношенню до усього населення країни. Зауважимо, що дана тенденція набула прояву ще з кінця XIX ст. і продовжується за реалій сьогодення. Абсолютна чисельність селян у 2004 році скоротилася порівняно з 1913 роком на 13,2 млн. осіб, або на 46,5 %, а питома вага їх у загальній чисельності населення знизилася від 80,7 % у 1913-му році до 32,3 % у 2004-му, або в 2,5 рази [5, с. 110]. Тобто скорочення питомої ваги сільського населення відбувалося швидшими темпами, ніж зменшення його абсолютної чисельності.

Загальновідомо, що сільське населення України протягом понад 80 років було і залишається не лише економічним, а й демографічним донором суспільства. З огляду на це, питання відтворення природної основи села — чисельності сільського населення — висувається в ранзі першочергової значущості серед соціальних завдань.

Перспективні розрахунки до 2026 року, тобто приблизно на довжину одного покоління, здійснені Відділом демографії і відтворення трудових ресурсів Інституту економіки НАН України, свідчать, що найвірогідніше населення України до початку 2026 року зменшиться до 42 млн. осіб (міське

– до 28 млн., сільське – до 14 млн. осіб). Особи віком 60 років і старше становитимуть 24,6% (у чоловіків – 19,5%, у жінок – 29,2%), тобто слід чекати підвищення рівня постаріння населення [3, с. 216]. За розрахунками Інституту економіки НАН України, якщо сучасні демовідтворювальні процеси, частина яких набуває характеру незворотності, збережуться в майбутньому, то до 2050 року демографічна криза, викликана депопуляцією, переросте в демографічну катастрофу. Згідно із прогнозами Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України до 2050 року чисельність населення країни може скоротитися до 35 млн. осіб [9, с. 129].

Голова Держкомміграції Г. Москаль заявляє, що: „сьогодні на двох померлих в Україні заледве народжується одна дитина. Вчені, які досліджують демографічну ситуацію, зауважують, що через чотири роки внаслідок туберкульозу, СНІДу, міграції з України, старіння нації, низької народжуваності на чотирьох померлих матимемо одного народженого” [7, с. 25]. Все зазначене повинно обов’язково врахуватись в опрацюванні системи заходів щодо трансформації соціальної сфери села.

У сукупності показників вивчення демопроектів одне з чільних місць займають індикатори вікової структури населення, де, на сучасному етапі, відбуваються неоднакові зміни. Нині за умов загальної тенденції зменшення його чисельності, група працездатних осіб збільшується, що досить важливо для перспективи відтворювальних процесів трудових ресурсів села. Проте така ситуація є тимчасовою, адже вона зумовлена підйомом народжуваності, що спостерігався у 1983-1986 роках. Саме народжені у цьому часовому проміжку перебувають нині у працездатному віці. Подальший розвиток демовідтворювальних процесів, спричинений зниженням народжуваності, зумовлюватиме неухильне зменшення чисельності працездатних осіб. Через 10 років на пенсію виходитиме численне покоління, народжене в 60 – 70-х

роках, а на зміну приходитиме нечисельне покоління 90-х років. Загалом чисельність молодших і старших вікових груп сільського населення в міру дорослішання/постаріння одночасно зменшуватиметься, що яскраво проілюстровано на прикладі Волині (таблиця 1).

Таблиця 1.

Чисельність та вікова структура постійного сільського населення Волині в 2001 та 2006 роках

(станом на 1 січня)

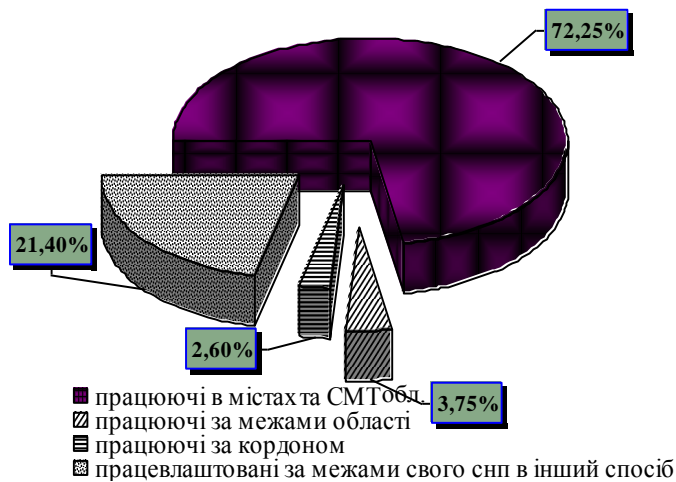
Вікові групи населення	Чисельність у досліджуваному періоді, тис. осіб		Абсолютне відхилення, тис. осіб	Темп росту, %	Вікова структура населення, % до підсумку	
	2001 р.	2006 р.			2001 р.	2006 р.
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Особи у віці, молодшому за працездатний	117,3	113,5	-3,8	96,8	22,3	22,0
Особи працездатного віку	265,7	277,1	11,4	104,3	50,4	53,6
Особи у віці, старшому за працездатний	143,8	126,0	-17,8	87,6	27,3	24,4
Всього	526,8	516,6	-10,2	98,1	100,0	100,0

Зменшення загальної чисельності населення Волинської області у 2001-2006 роках на 10,2 тис. осіб (в 1,9%) відбулося внаслідок скорочення осіб віку молодшого за працездатний, тобто дітей до 16 років на 3,8 тис. чол. (в 3,2%), осіб похилого віку – на 17,8 тис. осіб (в 12,4%), проте в цьому періоді чітко прослідковується збільшення чисельності чоловіків і жінок працездатного віку в 4,3% (на 11,4 тис. осіб). Отже, вплив структурних зрушень на зміну загальної чисельності сільського населення Волині у

досліджуваному періоді є неоднаковим (таблиця 1). Якщо прийняти величину на яку відбулося зменшення кількості селян за даний період за 100%, то варто зауважити, що: на 37,3% вона зумовлена зменшенням чисельності дітей, на 174,5% - зменшенням чисельності пенсіонерів. В свою чергу, зростання кількості працездатних осіб на 11,4 тис. осіб склало 111,8% від величини результативного показника зменшення сільського населення Волині.

Таким чином, формування трудового потенціалу достатнього рівня й підвищення його якісної компоненти повинно ґрунтуватися насамперед на оздоровленні демографічної ситуації в сільській місцевості, що може бути досягнуто шляхом стимулювання народжуваності, зниження смертності та регулювання міграційного руху сільського населення.

Міграційні процеси, що особливо прогресують серед найбільш мобільної частини економічно активного населення – молоді, набули надзвичайно масштабного характеру на селі. Загальновідомо, що основними причинами міграційного руху (відпливу кадрів із села) є негативні соціально-економічні фактори, які проявляються у незадовільних житлових і культурно-побутових умовах, нераціональному режимі праці та відпочинку, недостатньо ефективній системі соціального захисту селян. У результаті міграційних процесів із сільської місцевості вибуває найбільш працездатна й освічена частина жителів, досить значних масштабів набуває маятникова трудова міграція селян. Лише за офіційною інформацією Волинського обласного управління статистики станом на 01.01.2005 року із 106,8 тис. працюючих в галузях економіки селян, 43% зайнято за межами свого села, причому 72,25% із них працюють в містах та селищах міського типу (СМТ) області, 3,75% - в інших областях, а 2,60% - за кордоном (рис. 1.).

Рис. 1. Структура сільського населення Волині, що працевлаштоване за межами свого снп* в розрізі місць працевлаштування на 01.01.2005 р.

*снп – сільський населений пункт

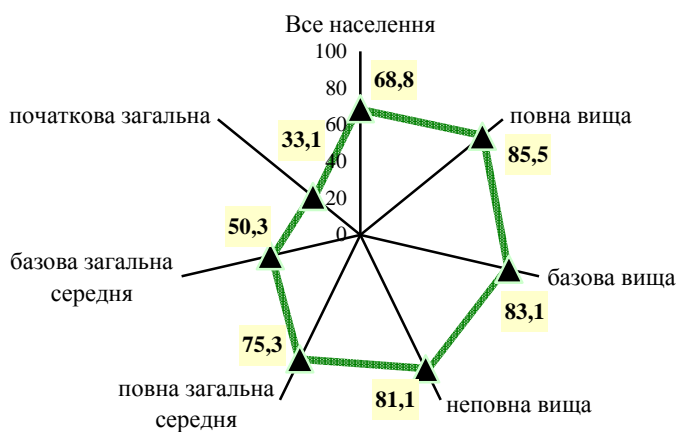
працюючих зайнято за межами села; у селах із населенням 50-99 осіб – 75,00%; 100-199 осіб – 62,42%; 200-299 осіб – 56,44%; 300-499 осіб – 41,07%; 500-999 осіб – 40,25%; 1000 і більше осіб – 40,82%. Варто наголосити, що реальні цифри в разі відрізняються від офіційних, що зумовлено значною недосконалістю та неадаптованістю сучасної інформаційної статистичної бази до умов та особливостей села. Загальновідомо, що серед працездатних мешканців сіл досить поширена нелегальна трудова міграція за кордон, масштаби якої не підлягають офіційному реєструванню чи облікуванню.

Існуюча система регулювання зайнятості фактично не знаходить застосування у сільській місцевості: не спрямовані на село ні фінансова база регулюючих органів, ні інфраструктура ринку праці, що сприяє соціальній напруженості, а в результаті – руйнуванню трудового потенціалу села. Така

Досить чіткою є закономірність, згідно якої чим меншим за кількістю населення є село, тим більша частка його мешканців працевлаштовано за межами такого сільського населеного пункту. Так, на Волині станом на 01.01.2005 року у селах з кількістю населення 49 і менше осіб, понад 86%

ситуація ускладнюється занепадом об'єктів інфраструктури виробничого та соціально-економічного призначення, що потребує прийняття комплексу невідкладних та дієвих заходів, спрямованих на їх оновлення на селі.

Основним елементом у розвитку якісних характеристик трудоактивного селянства та стимулом для адекватного використання цих характеристик є людський капітал належного рівня та якості. За нинішніх

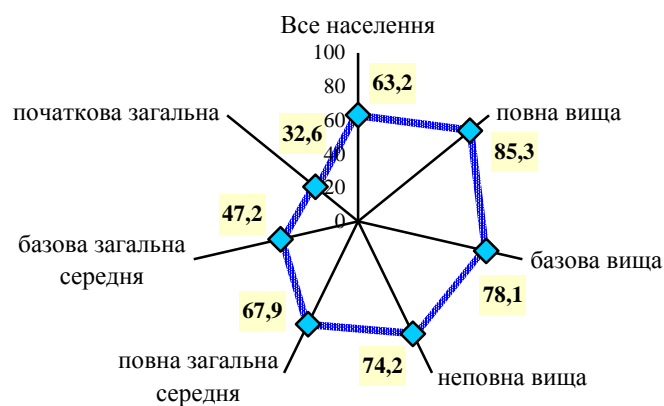
Рис. 2. Рівень економічної активності сільського населення Волинської обл. за освітою в 2005р. (у % до населення відповідного рівня освіти)

умов трансформація трудових ресурсів у людський капітал являє собою нову якісну основу системного бачення сталого соціального розвитку сільської економіки. Людський капітал — це нове суспільне явище, яке уособлює, з одного боку, індивідуальні людські

цінності та надбання, а з іншого, — багатство суспільства. За визначенням Бородіної О. М., людський капітал – це не власне живі люди і не знання самі по собі, це – сукупність проінвестованих суспільно доцільних виробничих та загальнолюдських навиків, знань, спроможностей, якими володіє людина, які їй належать та невіддільні від неї, тобто злиті з живою людською особистістю і практично використовуються у повсякденному житті [2, с. 103]. Загальноприйнято, що людський капітал — це втілений у людині запас здібностей, знань, навичок, мотивацій і здатність до їх використання через участь у суспільному виробництві, який формується в процесі виховання

дітей в сім'ї, доступу до освіти (загальної, професійної, вищої) та постійною підготовкою в процесі виробничої діяльності [1, с. 159]. Загалом людський капітал — це капітал, сформований людиною завдяки її освітньому рівню, кваліфікації, знанням та який може здійснювати віддачу. Таким чином, чим досконалішим є людський капітал, виражений рівнем освіти, кваліфікації, знань, досвіду, тим більші можливості людини до продуктивної високоякісної праці, яка, відповідно, краще винагороджується [8, с. 68]. Людський капітал можна також визначити як потенційну здібність особистості одержувати дохід.

Рис. 3. Рівень зайнятості сільського населення Волинської обл. за освіттю в 2005р. (у % до населення відповідного рівня освіти)

Глибина та динамізм економічних перетворень вимагає усвідомленого й цілеспрямованого регулювання процесів формування економічно активного населення села творчого типу з позиції нової якості людського капіталу, передбачає вироблення і здійснення стратегії формування

передумов накопичення інтелектуального, освітнього потенціалу сукупної робочої сили села.

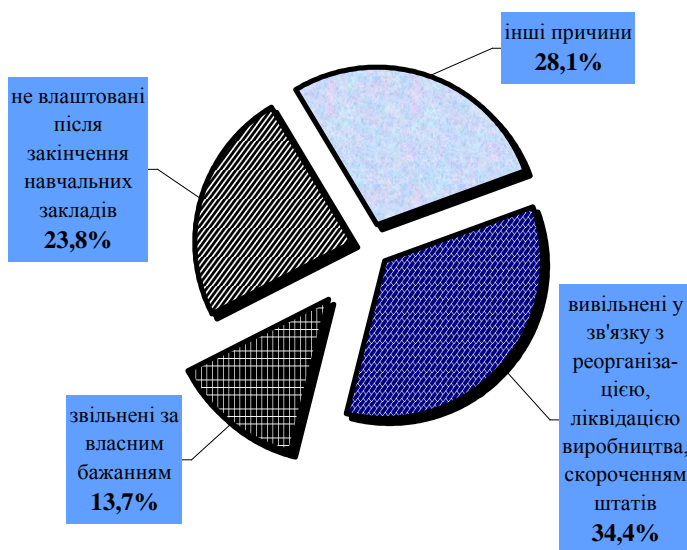
Дослідження сучасного стану економічної активності та зайнятості селян на Волині з позиції освітнього рівня, як одного із домінуючих аспектів визначення якості людського капіталу свідчить про значну недостачу

робочих місць для селян з базовою вищою освітою - непрацевлаштовано 5% бажаючих працювати, неповною вищою – 6,9%, повною загальною середньою освітою – 7,4% (рис. 2, 3). Причому, структурно (в відсотках до підсумку) в 2005 році суттєві відмінності між зайнятим (222,5 тис. осіб) та економічно активним (242,0 тис. осіб) сільським населенням за рівнем освіти відсутні [4, с. 61, 72]. Таке недостатньо ефективне використання людського капіталу зумовлює значне погіршення його якісних характеристик. А вже якісне погіршення нагромадженого людського капіталу зумовлюється саме тим, що певний час частина людей в економічно активному віці не може знайти застосування своїм здібностям, кваліфікації і досвіду у повному обсязі. Таким чином, ця частина людського капіталу виявляється марною, тому що не використовується і не приносить доходу. Якщо цей період триває досить довго, то відбувається "моральний знос" накопиченого людського капіталу, тобто знецінення здобутих знань, навиків та умінь [2, с. 106].

Врахуємо, що новосформована за роки ринкових трансформацій категорія сільського населення – зневірені знайти роботу, хоча й повільно, але стабільно поповнює свої ряди; у 2004 році серед сільських жителів таких виявилось 195 тис. осіб. Їхня частка в чисельності незайнятого працездатного сільського населення становить 11% [6, с. 132]. Зневіреними є особи, які не мали роботи, були готові приступити до неї, але впродовж останнього місяця припинили пошуки роботи, тому що тривалий час не можуть її знайти і вичерпали всі можливості для її одержання.

Ріст зневірених є досить широкомасштабним, зокрема у 2004 році на Волині частка таких осіб у економічно неактивному населенні на селі становила 3,0% (3,4 тис. чол.), а у місті – 0,8% (1,3 тис. чол.). Так, із загальної чисельності зневірених мешканців сіл, особи, які раніше мали

роботу становили 1,5 тис. чоловік або 44,1%, з яких за тривалістю незайнятості 67,5% - не працювали понад три роки, 26,3% - від одного до трьох років, і лише 6,2% - до одного року, що зумовлює втрату накопичених професійних навиків, знань та умінь, а в результаті - значне „моральне знецінення” накопиченого раніше людського капіталу. Причому порівняно

Рис. 4. Структура зневіреного у пошуках роботи сільського населення Волині за причинами незайнятості в 2005р.

із попереднім роком у 2005 році кількість незайнятих громадян, які припинили пошуки роботи тому, що втратили надію її знайти, на селі зменшилась на 0,3 тис. і становила 2,8% економічно неактивного населення, а у

місті – зросла на 1,2 тис. осіб і становила відповідно 1,5% економічно неактивних. Вважаємо, що зменшення числа селян даної категорії зумовлено в значно більшій мірі ростом трудової міграції за кордон, як альтернативи працевлаштування у разі впевненості у неможливості знайти роботу на батьківщині, аніж запровадження дієвих заходів щодо працевлаштування державними структурами відповідного рівня та напрямку діяльності. Йдеться, зокрема, про необхідність підвищення ефективності функціонування Державної служби зайнятості, основним функціональним

призначенням якої і є здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію зайнятості населення.

Однією з причин такої ситуації можна вважати значну проблематичність працевлаштування молодих спеціалістів після закінчення навчальних закладів різних рівнів акредитації через відсутність практичного досвіду роботи. Наприклад, як зазначає Грішнова О. А. „нині майже половина молодих людей у віці до 28 років працюють не за здобутою спеціальністю, а близько третини тих, хто має повну і базову вищу освіту, працюють на роботах, які такого рівня освіти не потребують”. Зокрема, у Волинській області серед сільського економічно неактивного населення, яке зневірилося у пошуках роботи, невлаштованими після закінчення навчальних закладів є 23,8% або 0,7 тис. осіб. З-поміж інших причин незайнятості, питома вага яких у загальній кількості є найбільшою, виділяють: вивільнення у зв'язку із реорганізацією, ліквідацією виробництва та скороченням штатів – 34,4% зневірених чи 1,1 тис. осіб; звільнення за власним бажанням – 13,7% зневірених або 0,4 тис. осіб (рис. 4).

Висновки. Нажаль, механізми соціального захисту, що функціонують на селі, нездатні виконувати свою основну функцію – створювати умови для оздоровлення демоситуації, забезпечення рівня життя, гідного людини та формування людського капіталу належної якості. Адже, саме соціальний рівень життя сільського населення, який являє собою основу духовного і матеріального забезпечення потреб людини, є первинним спонуканням до активної праці.

Враховуючи викладене, слід наголосити на необхідності визнання сільських працівників „ліквідним товаром”, забезпечення вартості їх праці, достатньої для системного відтворення кадрового потенціалу, підвищення інтелектуального рівня та якості людського капіталу на селі. Доцільно здійснити розробку та впровадження комплексу заходів щодо покращення

демопроцесів, оптимізації зайнятості та підвищення життєвого рівня селян, що вимагає дієвої співпраці державних та наукових установ, профілюючих владних органів та зацікавлених приватних структур. Викладене потребує від закладів науки напруженої роботи щодо активізації науково-дослідної діяльності з питань досліджуваної проблематики на найближчу і віддалену перспективу.

Бібліографічний список

1. Баланюк І. Ф., Пулім В. А. Українське селянство як людський капітал і стратегічний ресурс розвитку села // Економіка АПК. – 2004. - № 5. – С. 159-160.
2. Бородіна О. М. Людський капітал як основний стратегічний ресурс сталого розвитку аграрної сфери // Економіка АПК. – 2003. - № 9. – С. 103-108.
3. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрямки протидії / НАН України. Ін-т економіки; За ред. В. Стешенко. – К., 2001. – 560 с.
4. Економічна активність населення Волині у 2005 році: Статистичний збірник / Відп. за вип. Біда Л. С. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2006. – 107 с.
5. Мальований М. І. Демографічна ситуація у сільській місцевості Черкаської області // Економіка АПК. – 2006. - № 3. – С. 109-114.
6. Попова О. Л., Скурська Н. М. Зайнятість на селі: наслідки аграрного реформування // Економіка АПК. – 2006. - № 7. – С. 132-138.
7. Тринько Р. Інтелектуальна деградація села. – Львів, 2003. – 32 с.
8. Щербак В. В. Фінансово-економічний механізм формування людського капіталу в АПК // Економіка АПК. – 2005. - № 8. – С. 68-70.
9. Ярова В. В. Проблеми демовідтворювальних процесів в Україні // Економіка АПК. – 2006. - № 11. – С. 129-135.